

УДК 347.4

УЧАСТЬ ТРЕТИХ ОСІБ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ВИКОНАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Валентина СЛОМА,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Тернопільського національного економічного університету

АНОТАЦІЯ

У статті розкриваються питання, пов'язані з участю третіх осіб у забезпеченні виконання цивільно-правових зобов'язань. Визначено, що до моменту порушення зобов'язання основним боржником, третя особа не здійснює вплив на динаміку договірної зобов'язання. Несприятливі наслідки для неї настануть у випадку невиконання чи неналежного виконання зобов'язання основним боржником.

Автором охарактеризовано особливості участі поручителя, гаранта та майнового поручителя у забезпечувальних відносинах, зокрема щодо визначення виду відповідальності, порядку виконання забезпечуваного зобов'язання, а також наслідків такого виконання для учасників зобов'язальних правовідносин.

Ключові слова: забезпечення виконання зобов'язань, третя особа, гарант, поручитель, майновий поручитель, боржник, кредитор.

THIRD PARTY'S PARTICIPATION IN THE ENFORCEMENT OF CIVIL LEGAL OBLIGATION

Valentyna SLOMA,
Candidate of Law Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Civil Law and Process
of Ternopil National Economic University

SUMMARY

The article deals with the issues related to the involvement of third parties in the enforcement of civil legal obligations. It is determined that by the time the obligation is breached, the third party has no influence on the dynamics of the contractual obligation. There will be the adverse consequences in case of default of the principal debtor.

The author describes the peculiarities of the participation of the co-signer, guarantor and property guarantor in the security relations particularly in determining the type of liability, the order of the secured obligation's enforcement, as well as the consequences of such performance for the participants in the legal relationship.

Key words: enforcement of obligations, third party, co-signer, guarantor, property guarantor, debtor, creditor.

Постановка проблеми. Основним призначенням інституту забезпечення виконання зобов'язань є стимулювання боржника до належного та реального виконання зобов'язання та створення додаткових можливостей задоволення інтересів кредитора, які випливають із зобов'язання. Відповідно ч. 1 ст. 546 ЦК України виконання зобов'язання може забезпечуватися неустойкою, порукою, гарантією, заставою, притриманням, завдатком.

Забезпечення виконання зобов'язання будь-яким із видів створює додаткові зобов'язальні відносини між кредитором і боржником (третьою особою), які встановлюються як в самому договорі, так і в додатковому договорі.

Залежно від особи, котра надає забезпечення, види забезпечення зобов'язань поділяються на ті, де забезпечення надається і в разі необхідності виконується боржником, та ті, де забезпечення надається і виконується третьою особою.

Найбільш надійними видами забезпечення зобов'язань є ті, в яких до забезпечення залучається третя особа, оскільки саме на неї покладається ризик настання негативних наслідків у випадку невиконання чи неналежного виконання зобов'язання основним боржником.

Стан дослідження проблеми. Теоретичною базою дослідження послужили праці О.А. Беляневич, І.О. Бровченка, О.В. Михальнюк, М.О. Мількова, О.Є. Самбір, В.В. Стратійчук, А.Р. Чанишевої та інших вчених.

Мета статті полягає у дослідженні теоретичних питань, пов'язаних з участю третіх осіб у забезпеченні виконання цивільно-правових зобов'язань.

Виклад основного матеріалу. Види забезпечення виконання зобов'язань є одним із засобів підвищення майнової відповідальності учасників договірних зобов'язань. Вони надають кредитору можливість пред'явити вимоги, які випливають із зобов'язання не лише до боржника, але й до третьої особи (поручителя, гаранта, майнового поручителя).

М.О. Мільков, характеризуючи забезпечення зобов'язань, вказує на єдиний комплекс правових зв'язків, які формують зобов'язання, ускладнене прив'язкою до нього додаткового учасника. На думку автора, досліджуваний комплекс зв'язків за своєю природою є аналогічним механізмом участі третьої особи у зобов'язанні на її користь. Основною відмінністю забезпечувальних правовідносин є те, що у цьому випадку на третю особу покладається ризик несення несприятливих наслідків у зв'язку із зобов'язанням, а тому додаткове забезпечувальне відношення значно більш чітко прослідковується у правовій дійсності [6, с. 110].

Слід зазначити, що для вступу третьої особи у забезпечувальні зобов'язальні правовідносини необхідна її згода (укладення договору поруки, видача гарантії, укладення договору іпотеки майновим поручителем).

Відповідно до ч. 1 ст. 553 ЦК України за договором поруки поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку. Функціональне призначення поруки залежить від стадії існування цього забезпечувального правовідношення: до моменту порушення основного зобов'язання порука спрямована на стимулювання боржника до виконання взятих на себе обов'язків, а з моменту невиконання чи неналежного виконання, – на забезпечення і захист інтересів кредитора та компенсацію його майнових втрат [4, с. 577].

Характеризуючи даний вид забезпечення виконання цивільно-правових зобов'язань, О.П. Карасава зазначає, що за договором поруки поручитель зобов'язується, на умовах, встановлених у договорі поруки, відповідати перед кредитором іншого боржника за виконання останнім своїх зобов'язань, якщо боржник самостійно не виконає їх [5, с. 206].

Відповідно до ст. 560 ЦК України за гарантією банк, інша фінансова установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку.

Гарантію слід розглядати як одностороннє зобов'язання гаранта, відповідно до якого останній повинен сплатити бенефіціару обумовлену грошову суму. Оскільки гарантія повинна забезпечувати належне виконання принципалом основного зобов'язання, її мета – забезпечувальна.

На відміну від поручителя, до якого ЦК України не містить спеціальних вимог, до гаранта законодавство встановлює особливі вимоги. Таким чином, гарантами можуть виступати лише ті юридичні особи, за якими таке право закріплене у законодавстві України.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про іпотеку» майновий поручитель – особа, яка передає в іпотеку нерухоме майно для забезпечення виконання зобов'язання іншої особи-боржника. І.О. Бровченко, проаналізувавши відносини, які складаються при участі майнового поручителя, зробив висновок, що він є третьою особою відносно основного зобов'язання, стороною в договорі застави і стороною в договорі між ним (майновим поручителем) і боржником за основним зобов'язанням [2, с. 117].

Як слушно зазначає А.Р. Чанишева, поняття «майновий поручитель» не може інтерпретуватися як видове стосовно родового поняття «поручитель». Тому до відносин щодо майнової поруки не можуть застосовуватися правила, що регулюють відносини щодо поруки. Якщо третя особа уклала з кредитором два договори – договір поруки і договір іпотеки, яким забезпечується виконання не зобов'язання боржника перед кредитором, забезпечене порукою, а зобов'язання поручителя перед кредитором, забезпечене порукою, то до правовідносин щодо поруки застосовуються ст. 553–559 ЦК, а до правовідносин, що виникли на підставі іпотечного договору, застосовується Закон «Про іпотеку» та інші нормативні положення, що стосуються іпотеки [11, с. 265].

До моменту невиконання чи неналежного виконання зобов'язання основним боржником, третя особа є потенційно зобов'язаною особою. Несприятливі наслідки для третьої особи настануть лише у випадку невиконання чи неналежного виконання зобов'язання основним боржником.

Що стосується поруки, то як впливає зі змісту ч. 1 ст. 554 ЦК України, у разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність поручителя.

Досліджуючи поруку, О.В. Михальнюк вказує, що доцільніше говорити про поручителя і боржника не як про

солідарних боржників, а як про осіб, вимога кредитора до яких може бути пред'явлена як до солідарних боржників, тобто у тому ж порядку: кредитор вправі пред'явити свої вимоги як до боржника за основним зобов'язанням, так і до поручителя; як разом, так і окремо; як повністю, так і в частині боргу (ст. 543 ЦК України) [4, с. 592].

Відповідальність поручителя не настає автоматично, кредитор повинен пред'явити до нього вимогу про виконання зобов'язання. Відповідно до ч. 1 ст. 555 ЦК України у разі одержання вимоги кредитора поручитель зобов'язаний повідомити про це боржника, а в разі пред'явлення до нього позову – подати клопотання про залучення боржника до участі у справі.

Отже, поручитель відповідає солідарно з боржником лише у випадку невиконання боржником основного зобов'язання. Відмінність поручителя від боржника у солідарному зобов'язанні прослідковується також і у наслідках, які настають в результаті виконання зобов'язання. Ч. 1 ст. 544 ЦК України встановлює право боржника, який виконав солідарний обов'язок, на зворотну вимогу (регрес) до решти солідарних боржників. Щодо наслідків виконання зобов'язання поручителем, то відповідно до ч. 1 ст. 512 ЦК України в результаті виконання зобов'язання поручителем відбувається заміна кредитора іншою особою.

Якщо договором поруки передбачено субсидіарну відповідальність поручителя, то кредитор має право пред'явити вимогу про виконання зобов'язання до поручителя у тому випадку, коли основний боржник відмовився від задоволення вимоги кредитора.

Законодавством передбачено строк, протягом якого кредитор має право звернутися до поручителя з вимогою про виконання зобов'язання. Так, відповідно до ч. 4 ст. 559 ЦК України порука припиняється після закінчення строку поруки, встановленого договором поруки. Якщо такий строк не встановлено, порука припиняється у разі виконання основного зобов'язання у повному обсязі або якщо кредитор протягом трьох років з дня настання строку (терміну) виконання основного зобов'язання не пред'явить позову до поручителя. Якщо строк (термін) виконання основного зобов'язання не встановлений або встановлений моментом пред'явлення вимоги, порука припиняється, якщо кредитор протягом трьох років з дня укладення договору поруки не пред'явить позову до поручителя. Для зобов'язань, виконання яких здійснюється частинами, строк поруки обчислюється окремо за кожною частиною зобов'язання, починаючи з дня закінчення строку або настання терміну виконання відповідної частини такого зобов'язання.

При порушенні зобов'язання, забезпеченого гарантією, виникає обов'язок гаранта сплатити кредиторів певну грошову суму. Проте, як впливає зі змісту ст. 563 ЦК України, така відповідальність настає для гаранта не автоматично, а при пред'явленні до нього відповідної вимоги бенефіціаром. Тобто навіть якщо гаранту стало відомо про порушення зобов'язання принципалом, він може виконати покладені на нього виданою гарантією обов'язки тільки при наявності волевиявлення кредитора.

Відповідно до ч. 4 ст. 563 ЦК України кредитор може пред'явити вимогу до гаранта у межах строку, встановленого у гарантії, на який її видано. Пропуск зазначеного строку є підставою для відмови гаранта від задоволення вимог кредитора (ч. 1 ст. 565 ЦК України).

Відповідно до ч. 1 ст. 35 Закону України «Про іпотеку» у разі порушення основного зобов'язання та/або умов іпотечного договору іпотекодержатель надсилає іпотекодавцю та боржнику, якщо він є відмінним від іпотекодавця, письмову вимогу про усунення порушення. В цьому документі зазначається стислий зміст порушених зобов'язань, вимога

про виконання порушеного зобов'язання у не менш ніж 30-денний строк та попередження про звернення стягнення на предмет іпотеки у разі невиконання цієї вимоги. Якщо протягом встановленого строку вимога іпотекодержателя залишається без задоволення, іпотекодержатель вправі прийняти рішення про звернення стягнення на предмет іпотеки шляхом позасудового врегулювання на підставі договору.

Поручитель може відповідати перед іпотекодержателем за невиконання або неналежне виконання боржником основного зобов'язання виключно після того, як таке зобов'язання невиконане в терміни передбачені договором або встановлені законом. Тобто майновий поручитель не набуває комплексу обов'язків стосовно кредитора до моменту, коли боржник не вичерпає всі наявні в нього можливості для самостійного виконання зобов'язання у встановлений термін [9, с. 102].

Характеризуючи забезпечувальні відносини, слід зазначити, що для третьої особи, яка набуває статусу боржника, законодавством встановлені чіткі межі її обов'язків. Відповідно до ч. 2 ст. 554 ЦК України поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором поруки.

Ні основному боржнику, ні поручителю, як правило, при укладенні договору поруки невідомо, у якому розмірі кредитор можуть бути спричинені збитки, оскільки збитки можуть бути як реальні, так і у вигляді упущеної вигоди. ... Таким чином, при укладенні договору поруки поручитель зобов'язується перед кредитором відповідати за такий обсяг відповідальності, який може перевищувати або значно перевищувати розмір самого основного зобов'язання [5, с. 208].

Відповідно до ст. 566 ЦК України обов'язок гаранта перед кредитором обмежується сплатою суми, на яку видано гарантію. При цьому закон розмежує саме зобов'язання гаранта (сплатити суму, на яку видана гарантія) та відповідальність гаранта за невиконання чи неналежне виконання ним цього обов'язку.

У гарантії необхідно вказати суму гарантії. Відсутність у гарантії вказівки на суму, на яку вона видана, робить відповідальність гаранта практично необмеженою, а це не відповідає його інтересам. Вказана у гарантії сума є остаточною та максимальною, на яку може розраховувати бенефіціар при пред'явленні вимоги до гаранта. Вона не залежить від фактичних збитків бенефіціара, які виникли внаслідок реалізації кредитного ризику у відносинах між бенефіціаром та принципалом [8, с. 171].

Оскільки у ЦК України не закріплено способу вираження даної грошової суми, вона може визначатися умовами гарантії або у вигляді твердої суми, або у процентному відношенні до суми зобов'язання тощо. Обсяг зобов'язання, що виконується, не може виходити за межі суми, визначеної в гарантії.

Відповідно до ст. 18 Уніфікованих правил МТП для гарантії на вимогу грошова сума, яка виплачується відповідно до гарантії, повинна бути зменшена на суму будь-яких виплат, зроблених гарантом для задоволення платіжної вимоги. Якщо максимальна грошова сума, вказана в гарантії, була повністю сплачена на підставі платіжної вимоги, то дія гарантії припиняється.

Відповідно до ст. 566 ЦК України у разі порушення гарантом свого обов'язку його відповідальність перед кредитором не обмежується сумою, на яку видано гарантію, якщо інше не встановлено у гарантії.

Майновий поручитель несе відповідальність перед іпотекодержателем за невиконання боржником основного

зобов'язання виключно в межах вартості предмета іпотеки (ст. 11 Закону України «Про іпотеку»).

Обмеження відповідальності майнового поручителя виключно в межах вартості предмета іпотеки означає, що майновий інтерес кредитора у разі звернення стягнення на предмет іпотеки може бути забезпечений (задоволений):

а) в повному обсязі, якщо вартість предмета іпотеки дорівнюватиме розміру вимог кредитора за основним зобов'язанням або перевищуватиме його;

б) частково, якщо вартість предмета іпотеки буде нижчою за розмір вимог кредитора за основним зобов'язанням [1, с. 188].

Обмеження відповідальності майнового поручителя вартістю заставленого майна призводить до того, що майновий поручитель і боржник у зобов'язанні, забезпеченому заставою, не можуть відповідати перед кредитором як солідарні боржники.

Третя особа є зобов'язаною стороною у забезпечувальному правовідношенні, проте її обов'язок перед кредитором не співпадає з обов'язком боржника за основним зобов'язанням. У випадку невиконання чи неналежного виконання основного зобов'язання кредитор не може розраховувати на реальне виконання поручителем, гарантом чи майновим поручителем того, що повинен був виконати основний боржник.

Г. Гриценко зокрема зазначає, що обов'язок поручителя полягає не у виконанні обов'язку боржника (реальне виконання), а лише за об'ємом співпадає з відповідальністю боржника (сплата суми, еквівалентної компенсаторним збиткам) [3, с. 74].

Слушною є думка М.О. Мількова стосовно того, що забезпечення виконання зобов'язання третьою особою породжує єдиний комплекс правових зв'язків, який проходить у своєму розвитку дві основні стадії: від моменту вираження третьою особою волі на прийняття несприятливих наслідків, які можуть виникнути з основного зобов'язання, до моменту невиконання чи неналежного виконання своїх обов'язків боржником і від моменту такого невиконання зі сторони боржника до виконання його обов'язків повністю або в частині третьою особою чи до припинення зобов'язання з інших підстав [6, с. 114].

Відповідно до ч. 2 ст. 556 ЦК України до поручителя, який виконав зобов'язання, забезпечене порукою, переходять усі права кредитора у цьому зобов'язанні, в тому числі й ті, що забезпечували його виконання.

Аналогічне правило встановлене і для майнового поручителя ст. 11 Закону України «Про іпотеку», відповідно до якої у разі задоволення вимог іпотекодержателя за рахунок предмета іпотеки майновий поручитель набуває права кредитора за основним зобов'язанням. Крім того, відповідно до ч. 3 ст. 42 Закону України «Про іпотеку» майновий поручитель, який виконав основне зобов'язання повністю або в частині, має право вимагати від боржника відшкодування сплаченої майновим поручителем суми.

У даних випадках мова йде про заміну кредитора відповідно до ст. 512 ЦК України. При цьому, як слушно зазначає О.Є. Самбір, суброгації прав кредитора майновому поручителю за суб'єктивним складом, умовами слід відрізняти від інших суброгацій, передбачених цивільним законодавством, насамперед від суброгації прав кредитора поручителю. Захист інтересів майнового поручителя повинен обмежуватись не тільки переходом до нього прав кредитора, але й охоплювати можливість відшкодування втрачаних зумовлених виконанням обов'язку боржника [7, с. 93].

Відповідно до ч. 1 ст. 569 ЦК України гарант має право на зворотню вимогу (регрес) до боржника в межах суми, сплаченої ним за гарантією кредитором, якщо інше не встановлено договором між гарантом і боржником.

Редакція ч. 1 ст. 569 ЦК України дає змогу вважати, що: гарант домовленістю між ним і боржником може бути позбавлений права на зворотну вимогу; гарант відповідно до договору з принципалом може мати право на регрес, але в межах, що відрізняються від суми, сплаченої гарантом бенефіціару [10, с. 500].

Таким чином, регресна вимога гаранта до принципала пред'являється на підставі факту виплати гарантом бенефіціару суми, яка підлягала виплаті і не була сплачена принципалом за основним зобов'язанням.

Належним виконанням обов'язку принципала, спрямованим на задоволення регресної вимоги гаранта, є відшкодування принципалом гаранту грошових сум, сплачених бенефіціару за гарантією.

Висновки. Забезпечення виконання зобов'язань є важливим чинником їх належного виконання, а обрання конкретного виду забезпечення безпосередньо впливає на можливість задоволення інтересів кредитора. Укладення договорів поруки та іпотеки, видача гарантії породжує певний правовий зв'язок між третьою особою (поручителем, майновим поручителем, гарантом) та основним зобов'язанням. Разом з тим, до моменту порушення зобов'язання основним боржником, третя особа не впливає на динаміку договірних зобов'язань. Зміна юридичного становища третьої особи залежить від односторонніх дій боржника, оскільки саме у випадку порушення боржником основного зобов'язання настають несприятливі наслідки для третьої особи, які полягають в її обов'язку виконати зобов'язання у встановлених межах.

Якщо основне зобов'язання виконане належним чином основним боржником, забезпечувальне зобов'язання припиняється, а третя особа звільняється від ризику настання несприятливих наслідків.

Список використаної літератури:

1. Беляневич О. Про диспозитивність регулювання іпотеки за участю майнового поручителя. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 5. С. 186–192.
2. Бровченко І.О. Участь третіх осіб у цивільно-правових зобов'язаннях: дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.03. Харків, 2009.

3. Гриценко Г. Щодо множинності «боржників» у зобов'язанні, забезпеченому порукою. Юридична Україна. 2008. № 5. С. 68–74.

4. Договірне право України. Загальна частина: навч. посіб. / Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова та ін.; за ред. О.В. Дзери. К.: Юрінком Інтер. 2008. 896 с.

5. Карасава О.П. Поручка як спосіб забезпечення виконання кредитних зобов'язань: теоретичні та практичні аспекти. Економічна теорія та право. 2015. № 3 (22). С. 202–217. URL: <http://econtlaw.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/12/3-202-217.pdf>.

6. Мильков М.А. Обязательства с участием третьих лиц в российском гражданском праве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. М., 2010. 179 с.

7. Самбір О.Є. Суброгація прав кредитора майновому поручителю. URL: http://univer.km.ua/statti/5.sambir_o_je._subrohatsiya_prav_kredytora_maynovomu_poruchytelyu.pdf.

8. Соболева Н.В. Банковская гарантия как способ обеспечения обязательств и практика ее применения в банковской деятельности: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Томск, 2005.

9. Стратійчук В.В. Іпотека в цивільному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2017.

10. Цивільний кодекс України: Коментар / За заг. ред. Є.О. Харитоновна, О.М. Калітенко. Одеса: Юридична література, 2003. 1080 с.

11. Чанишева А.Р. Зміст зобов'язальних іпотечних правовідносин. URL: <http://dSPACE.ONUA.EDU.UA/bitstream/handle/11300/1153/Chanushe.pdf>.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Слома Валентина Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права і процесу Тернопільського національного економічного університету

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Sloma Valentyna Mykolayivna – Candidate of Law Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Civil Law and Process of Ternopil National Economic University

slomavm@gmail.com